

увећања приноса. Тако је пољопривреда у Црној Гори, уз остале односе на селу, (наполица, вађевина, зеленашење, хипотека итд.) који су кочили њен развитак, остала све до касно најпримитивнија, иако најважнија грана црногорске привреде. То није измијенило ни тзв. насељавање новоослобођених крајева, које је имало поред политичких и економске циљеве. Двовласничка и емигрантска („мухаџеримска“) имања, која су постојала у Црној Гори према уговору са Портом од 1883 а на основу одлука Берлинског конгреса, су такође доприносила наведеној карактеристици пољопривреде у Црној Гори.

Беара је у својим напоменама веома проницљиво назрио да се даље неће моћи ићи са системом *екстензивне* пољопривреде. Зато он *предлаже* постепено увођење колективних начина обраде који би се постигли преовлађивањем напреднијег *интензивног* система у земљорадњи, а да и не истичемо посебно колико је он правилно оцјенио значај шума и „смицање“ коза. Такође Беарина гледишта о гајењу биљака, о пчеларству и о школским вртovima заслужују пажњу.

Но, за све оно што је Беара предлагао (напр. задруге) није била дозрела ни ондашња друштвена стварност. Није било ни друштвених елемената на селу који би покренули колективни рад. Међутим, колективизација, ма у ком степену, са нешто бољим средствима од оних којима су располагали индивидуални произвођачи, више би унапређивала село него ситносопственички посјед. Нешто касније се и отпочело са оснивањем земљодјелских школа и чињен је покушај са садницама и расадницима. Али за остварење Беариних предлога требало је много шта да се измијени у самој структури села, посједа и оруђа за обраду, а што је опет ишло посебним и веома лаганим током.

Идија Радосавовић

НЕКИ НОВИ ПОДАЦИ О ВЕЗАМА ИЗМЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ И ГРЧКЕ У XIX ВИЈЕКУ

Грчки часопис „L' Hellénisme contemporain“, који излази у Атини на француском језику, објавио је у броју 4—5 за јули—октобар 1954 године наш чланак „Les Rapports entre la Grèce et le Monténégro dans le passé“. У њему смо изложили, на основу архивске грађе из Архива Државног музеја на Цетињу и објављене литературе, неке податке о везама између Црне Горе и Грчке које су постојале током прошлог вијека. Посебно смо се задржали на везама између књаза Данила и грчких устаника у Епиру и Тесалији 1854 године. У чланку смо објавили четири писма из Архива Државног музеја на Цетињу, три која су грчки родо-

љуби упутили књазу Данилу и копију једног писма које је књаз Данило послао грчком краљу Отону.

Директор Државног архива у Атини д-р Е. Г. Протопсалтис, побуђен овим нашим чланком, објавио је у истом броју поменутог часописа свој чланак „Négociations entre Grecs et Monténégrins pendant l'insurrection grecque“, о преговорима између Грка и Црногораца за вријеме грчког устанка. Чланак је написан на основу нових података које је писац нашао у атинском Архиву и тиме дао нов прилог постављеном питању.

Један синтетички приказ о везама и заједничком раду балканских народа на ослобођењу од Турака не постоји у балканској историографији, колико нам је познато. Међутим, архивска грађа и објављена литература показују да је тих веза било прилично скоро сваког покрета против Турака. Нарочито је то био случај почетком XIX вијека, за вријеме оба српска устанка 1804 и 1815 године и грчког устанка 1821 године. Везама између Срба и Грка у том револуционарном раздобљу покљоњена је пажња и у нашој и у грчкој историографији. Том питању посветио је код Грка посебну студију професор универзитета у Солуну и доктор историских наука Београдског универзитета Михаило Т. Ласкарис, коју је објавио у Атини 1936 године под насловом „Грци и Срби за вријеме њихових ослободилачких ратова 1804—1830 године“. У њој се говори и о везама са Црном Гором и о учешћу појединих Црногораца у грчком устанку. Е. Г. Протопсалтис допуњава у горе поменутом чланку рад М. Т. Ласкариса.

Протопсалтис износи како је Александар Маврокордат, генерални секретар провизорне грчке владе у вријеме устанка, ступио у везу са „великим управљачем и митрополитом црногорским Петром I“ на основу његовог „филјелинизма и отвореног непријатељства против Турака“. Средином 1823 године Порта је била одлучила да угуши грчку револуцију и послала је против устаника војску са истока, од Влашке и Молдавске, под командом Јусуфа Перкофицилија, а са запада под командом скадарског паше Мустај-бега. Прву су устаници одбили, али друга, која је била многобројнија, забринула је грчку владу. У тој ситуацији обраћа се Маврокордат црногорском митрополиту, јер би црногорска диверзија против Мустај-бега била идеална. У том циљу, а можда и по наговору једног црногорског главара, о коме Протопсалтис не даје никакве податке, било је одлучено на предлог Маврокордата да се пошаље Анастас Попуцалов са писмом црногорском митрополиту. Попуцалов, који је био глув и који се доцније показао као пустолов, упутио се прво у Италију митрополиту Игнацију, који је живио у Пизи. У Ливорну је сусрио друге Грке који су га помогли новцем да обави повјерену мисију. Из Ливорна он се јавља Маврокордату 12/24 децембра 1823 године и описује своје путовање. Каже да га је митрополит Игнације савјетовао да одмах иде владици Петру I, а затим да

ће отићи за Анкону а одатле за Дубровник и за Котор помоћу енглеског пасоша и истиче да неће устукнути ни пред каквом опасношћу само да успјешно обави своју мисију. Протопсалтис у свом чланку објављује ово Попуцалово писмо на грчком. Међутим, Попуцалов је, како сам каже, преживио пуно авантура. Послије мјесец дана чекања у Италији, он је пошао у Москву да види свог брата Атанаса, кога тамо није нашао. При повратку, задржао се у Галицији годину дана због тешке болести, а онда је дошао на Ријеку, гдје је остао неколико мјесеци, и на крају је стигао у Котор. Одатле је обавијестио Петра I о својој мисији. Овај му је послао свог тајног савјетника Ивана Поповића. Поповић је рекао грчком изасланику владино мишљење: Попуцалов треба да буде снабдјевен од стране грчке владе уредним пуномоћјем, а затим тајно да дође на Цетиње не изазивајући сумњу аустриских власти. Прије свега, закључио је Поповић, апсолутно је потребно да Грци пошаљу у одређено вријеме „скромну количину муниције“. Једино ће на тај начин главар Црне Горе моћи да подигне и сусједне хришћанске народе против непријатеља хришћанске вјере. Пошто Попуцалов није имао никаквих личних папира, Поповић га је на крају вратио натраг из страха од аустриске полиције. О свему овоме Попуцалов је поднио грчкој Народној скупштини извјештај од 4 маја 1826 године. Протопсалтис је објавио у свом чланку и овај извјештај *in extenso* на грчком језику.

Протопсалтис затим говори о везама које је Маврокордат имао са Бугарима и са кнезом Милошем Обреновићем 1825 године. Наводећи Маврокордатово и Милошево писмо из те године, Протопсалтис оповргава закључак који је Ласкарис извео у својој поменутој студији да „послије 1821 године и за вријеме читавог грчког устанка Грци нијесу учинили никакав други демарш код Милоша Обреновића да би га навели на рат против султана“, како каже Ласкарис у својој студији на страни 85. И ова два писма Протопсалтис публикује у цјелости на грчком. Занимљива је садржина писма кнеза Милоша. Он износи како су пештански Грци од почетка борбе дали велике суме новца за ствар слободе. Да се то и даље продужи, било би потребно да Маврокордат пише да је грчка влада добила тај новац. Сви Грци из Влашке и Молдавске који су прошли кроз Пешту понудили су прилог. Топло препоручује Маврокордату да пише пештанским Грцима и другим како би и даље давали помоћ.

Још један апел из Грчке упућен је на Црну Гору 1825 године, и то посредством Јована Анастасиу, за кога Протопсалтис није сигуран да ли је то стварно име или псеудоним. За мисију овог лица везана су два писма, једно од Маврокордата за Захариоса Властоса, објављено у „Историском архиву“ Дионизоса Рамоса, и друго од З. Властоса и Јована Поповића за Маврокордата, које је објавио П. Кондојанис. Јован Поповић је већ поме-

нути Иван Поповић, а Захаријас Властос је, по мишљењу Протопсалтиса, сам владика Петар I, који је „из обзира сигурности вјероватно употребљавао разне псеудониме“. Ову своју претпоставку он заснива на чињеници што је план овог писма, како каже Ласкарис у свом наведеном раду, нађен у Цетињском архиву међу хартијама владике Петра I.

Протопсалтис не улази у анализу ова два писма нити саопштава њихову садржину, а у Цетињском архиву нијесмо нашли никаквог трага од њих. Међутим, у наставку свог рада он даље саопштава да је Маврокордат послао из Науплије 2 октобра 1825 године још два писма за Црну Гору, и то на италијанском језику. Ми ћемо овдје изнијети само њихов кратак садржај. Прво је послао владици Петру I.

У њему Маврокордат прво износи да је привремена грчка влада убијеђена да ће храбри Црногорци, које с Грцима веже иста мржња према Мухамедовим сљедбеницима, бити спремни за борбу против заједничког тирјанина. Она је већ досад имала прилике да увиди како су Црногорци, као познати љубитељи слободе, чинили значајне услуге грчкој ствари својим нападима и разним диверзијама привлачећи на себе знатне снаге турске војске. Овлашћен од грчке владе, Маврокордат предлаже Владици да се упути у Грчку један одред Црногораца који би се заједно с Грцима борио против варвара под јелинском заставом. Ти би ратници били сматрани као прави синови Грчке и уживали би иста права и награде „као и сами Грци који учествују у фази ове свете борбе“. Апелује на Владика да увиди оправданост ове сарадње која би још јаче учврстила обостране пријатељске везе и очекује одговор о начину пребацивања Црногораца и о извршењу овог плана уопште.

Друго писмо, под истим датумом, послао је Маврокордат по Црногорцу Михаилу Стојановићу за црногорског главара „дон Стефана“. У њему он апелује на „дон Стефана“ да својим утицајем помогне остварењу плана о упућивању у Грчку једног одреда Црногораца за борбу против Турака. Обећава да ће ти Црногорци бити сматрани као грчки борци и да ће мјесто планина, у којима сада живе, моћи добити доста плодне земље ако би жељели да остану у Грчкој последије срећно завршеног рата. Предлаже да се њихово пребацивање изврши грчким бродовима који би допливали у близину Будве и ту извршили укрцавање.

На овај предлог одговорио је владика Петар I са Цетиња 28 априла 1826 године на српском. Протопсалтис објављује грчки превод тога писма и напомиње да га је први публиковао Ј. Влахојанис (J. Vlachouannis) у „Политиа“ од 25 марта 1921 и да га је такође употријебио М. Ласкарис. У Архиву Државног музеја на Цетињу налази се доста оштећена копија његова. Из ње се види да је Петар I одбио слање помоћи из ова три разлога: „1) Црногорци су самовољни и нико их не би могао принудити да иду у

инострани државе; 2) Будући да се они веома млади жене, не би се у сву Црну Гору нашло 300 младића нежењених, који би могли оставити своје домове; 3) Што они нијесу навикли ходити изван своје границе, и не имајући нигдје мира с Турцима, не би смјели оставити своја мјеста међу Босном и Албанијом“. Код нас су ово писмо употребили: Д. Вуксан у раду „Петар I Петровић Његош и његово доба“, на страни 350—351 и Петар И. Поповић у раду „Црна Гора у доба Петра I и Петра II“, на страни 129.

На крају свог чланка Протопсалтис је закључио: „Потребно је напоменути да је доста велики број Црногораца, под именом Мавровуниоти или Монтенегриноси, узео појединачно учешће у грчком устанку и неки су се храбро показали у рату. Природна допуна овом раду био би један прилог Црногораца устанку од 1821, који намјеравам да издам касније“.

Овим намјераваним радом учинио би Протопсалтис знатну услугу нашој историској науци и дао би озбиљан прилог за један обимнији рад о заједници ослободилачке мисли и акције балканских народа у XIX вијеку. Тренутно, највише би нас интересовали непосредни резултати по питању расвјетљавања неких питања која је у свом чланку Протопсалтис оставио отворена. Тако, на примјер, да ли је владика Петар I заиста употребљавао псеудоним Захариас Властос? За ово ми нијесмо успјели да нађемо никакав податак у архивској заоставштини владике Петра I која се чува у Архиву Државног музеја на Цетињу. Исто тако нема никаквих података о Попуцалову, Јовану Анастасију нити о Михаилу Стојановићу. У писму од 28 априла 1826, Петар I помиње као доносиоца Маврокордатово писма Павла Македонског кога, међутим, Протопсалтис не спомиње, а о коме се такође не може ништа рећи на основу Цетињског архива. Иван Поповић је дугогодишњи сарадник Петра I, а дон Стефан треба да буде, по нашем мишљењу, владичин секретар Јаков Стефановић.

Својим чланком указао је д-р Протопсалтис на још једну политичку дјелатност црногорског владике Петра I која није била довољно проучена у нашој историографији због оскудице у домаћим изворима. Атински архив садржи, несумњиво, још доста података за ово питање и за још читав низ других која су постојала током XIX вијека између Црне Горе и Грчке. Даљи рад д-р Протопсалтиса у овом правцу биће од значаја за нашу историску науку.